

HET GROTE
40
|
45
BOEK

RENÉ KOK
ERIK SOMERS

INHOUD

<i>Inleiding</i>	4
1 STRIJD	10
2 DAGELIJKS LEVEN	58
3 COLLABORATIE	110
4 BURGERSLACHTOFFERS	140
5 OVERWINNING	170
6 NEDERLAAG	206
7 VERZET EN TERREUR	234
8 VERVOLGDEN	260
9 OORLOGSKIND	298
10 KOPSTUKKEN	340
<i>Colofon</i>	368

AMSTERDAM 15 februari 1941 Een eenheid van de *Ordnungspolizei* paradeert over de Herengracht, ter hoogte van de Spiegelstraat op de 'Dag van De Duitse politie'

BEELDBANK WO2 / NIOD – STAFP BILDERDIENST

INLEIDING

Foto's spreken het meest tot de verbeelding als zij emoties losmaken, verontrusten, bewust maken en het geweten in beroering brengen. Als foto's verbonden zijn aan ingrijpende, historische gebeurtenissen wordt dit effect versterkt. Dit geldt in het bijzonder voor beelden van de Tweede Wereldoorlog. Talrijk zijn de opnames die tijdens de jaren van oorlog en bezetting met de fotocamera zijn gemaakt. Alleen al het NIOD, Instituut voor Oorlogs-, Holocaust- en Genocidestudies, bezit meer dan 150.000 foto's. De basis van de fotocollectie van wat destijds het Rijksinstituut voor Oorlogsdocumentatie heette, werd gelegd in de eerste jaren na de oprichting op 8 mei 1945. Onder leiding van de toenmalige directeur Loe de Jong werd gericht fotomateriaal verzameld. Foto's van erkende fotografen, grote fotopersbureaus en legerfotografen vonden hun weg naar het instituut. Het ministerie van Justitie droeg geconfisqueerd beeldmateriaal over van de NSB-Fotodienst en van fotografen die in dienst van de Duitse bezetter werkten. Van begin af aan werd het grote belang van amateurfoto's onderkend. De bevolking werd opgeroepen eigen foto-opnamen uit de oorlogsjaren in te brengen. Het initiatief had succes. De duizenden toegezonden

amateurfoto's geven een direct en authentiek beeld van de bezettingsjaren, waarmee het snel groeiende fotobestand een bijzonder karakter kreeg.

Het verzamelbeleid bleef niet beperkt tot foto's uit Nederland en Nederlands-Indië. De collectie bevat opnames van de Jodenvervolgelingen elders in het Derde Rijk en de bezette landen, de concentratiekampen in Duitsland en Oost-Europa, het strijdverloop aan de verschillende fronten en het dagelijks leven in de oorlogvoerende landen. En de verzameling breidt zich voortdurend uit. In de samenleving bevinden zich nog altijd bijzondere opnames uit de oorlogsjaren,

opgeborgen in zorgvuldig gekoesterde familiealbums of in een vergeten schoendoos op zolder. Bewust van het historisch belang worden de tastbare visuele oorlogsherinneringen aan instellingen als het NIOD aangeboden en daarmee voor de toekomst behouden.

De foto's van het NIOD zijn samen met de collecties van dertig andere archiefinstellingen en oorlogsmusea de afgelopen jaren gedigitaliseerd en opgenomen in een online fotodatabase, die te raadplegen is op www.beeldbankwo2.nl.

De toegankelijkheid van deze omvangrijke verzameling oorlogsfoto's is door deze fotodatabank aanmerkelijk toegenomen. Foto's van de eigen woonomgeving, van personen, zaken en specifieke gebeurtenissen kunnen eenvoudig thuis worden opgezocht en bekeken. De betrokkenheid van het publiek bij Beeldbank WO2 wordt nog eens vergroot doordat bezoekers van de site reageren op de foto's en ontbrekende of aanvullende informatie toevoegen.

Bij de omvangrijke digitaliseringoperatie en tijdens recent onderzoek in binnen- en buitenland zijn veel unieke en nog niet eerder gepubliceerde foto's boven water gekomen. Het betreft behalve amateurfoto's gemaakt door burgers

en tot nu toe onbekende pers- en propaganda foto's, ook bijzondere opnamen van Duitse militairen in Nederland. Zij laten zien hoe *Der Soldat in Holland* zijn tijd in het bezette buurland ondervond. Bovendien is het opmerkelijk dat de laatste jaren steeds meer kleurenopnamen ontdekt zijn. In dit boek is een zorgvuldige selectie samengesteld van zowel zwart-wit als kleurenfoto's.

VISUEEL GEHEUGEN

Het collectieve geheugen over oorlog en geweld wordt in belangrijke mate gevoed door foto's die als iconen op

LONDEN 1944 Drie Britse fotografen van de Army Film and Photographic Unit die in Nederland operatie Market Garden vastlegden.

BEELDBANK WO2 | NIOD - AFPU

het netvlies zijn getekend. De voorbeelden liggen voor het oprapen. De overbekende foto van fotograaf Nick Út uit 1972 ten tijde van de Vietnam-oorlog van het door napalm getroffen meisje dat naakt de camera tegemoet rent, is al meer dan veertig jaar een dergelijk icoon. Zoals de opname van de Chinese demonstrant met zijn boodschappentas in de hand een colonne tanks op het Tiananmenplein in Beijing in 1989 tegenhoudt, dat ook is. In 1963 werd de wereld geschokt door een foto waarop te zien is hoe in Saigon de boeddhistische monnik Thich Quang Duc zich zelf in brand steekt uit protest tegen het regiem van de Zuidvietnamese dictator Ngo Dinh Diem. Ook in een verder verleden kregen foto's een symboolfunctie, zoals de beroemde opname die de Hongaars-Amerikaanse oorlogsfotograaf Robert Capa in 1936 maakte van de 'vallende soldaat'. Het betreft een lid van de Republikeinse garde die tijdens de Spaanse burgeroorlog wordt geraakt door een kogel uit het vijandelijk kamp. Een aantal treffende beelden uit de Tweede Wereldoorlog heeft eveneens een symboolfunctie gekregen. Hoewel bij de selectie van de foto's in dit boek het accent niet op overbekende foto's ligt, zijn er toch een paar van deze onuitwisbare iconen opgenomen. Het zijn foto's die nationaal en internationaal van invloed zijn of waren op de beeldvorming. Zo staat voor de verschrikkingen van de Hongerwin-

ter in Nederland de foto van de broodmagere jongen met de lepel in de hand symbool (pagina 328). Terwijl in Nederland de aangrijpende foto's van de razzia's in Amsterdam aan de vooravond van de Februaristaking (pagina 265) de gedachten onmiddellijk doen uit gaan naar de Jodenvervolging, is dat internationaal gezien vooral de beroemde foto van het Joodse jongetje met

zijn handen omhoog in het getto van Warschau in 1943 (pagina 316). Het zijn symbolen van de brute naziterreur en oppakken en afvoeren van weerloze en opgejaagde Joden. Een onuitwisbare indruk maakte ook de foto van de Amerikaanse legerfotograaf Henry Miller.

In het zojuist bevrijde concentratiekamp Buchenwald fotografeerde hij door honger en ontberingen uitgemergelde overlevenden in een kampbarak (pagina 289). Door deze foto raakte de wereld voor het eerst echt doordrongen van de wreedheden die plaatsvonden in de nazikampen. Deze en andere foto's over de verschrikkingen van de oorlog zijn verankerd in ons visueel geheugen. Dergelijke voortdurend getoonde, aangrijpende foto's dragen tegelijkertijd bij aan wat een stereotiepe beeldvorming genoemd kan worden. Foto's worden iconen omdat ze beantwoorden aan een beeld dat men heeft of wil hebben van de oorlog en kunnen daardoor een symbool worden van een gecreëerde werkelijkheid.

DEN HAAG 17 juli 1940 Een gedomobiliseerde Nederlandse- en een Duitse militair fotograferen op het Plein een parade van het *Wachbataillon der Luftwaffe* (zie ook pagina 175).

BEELDBANK WO2 | NIOD – PK-BERICHTER MAX FORSCHE

INTERPRETATIE VAN BEELDEN

Het is irreëel te verwachten dat foto's verklaringen voor historische gebeurtenissen kunnen geven of achtergronden van het gefotografeerde onderwerp kunnen belichten. Wat wij zien zijn 'slechts' verstilde momenten van gebeurtenissen en situaties. Foto's illustreren een historisch verhaal, en kunnen daarin zeer overtuigend zijn. Maar ze zijn

niet in staat het verhaal zelf te vertellen. Om betekenis aan foto's te geven moeten de opnames geplaatst worden in de historische context. Helaas zijn lang niet altijd de exacte toedracht en de omstandigheden van de gemaakte foto's te achterhalen. De noodzakelijke informatie van de maker en de situatie zijn vaak ontoereikend om de opname volledig te kunnen duiden.

⬆️ **POLEN 1 september 1939** De Tweede Wereldoorlog is een feit: Duitse troepen trekken om 4.45 uur de grens met Polen over. Een slagboom aan de grens wordt, nadat de camera eerst in stelling is gebracht, symbolisch in stukken gehakt. Twee dagen later verklaarden Engeland en Frankrijk Hitler de oorlog. De oorlogsverklaring was slechts een politiek gebaar. Er werd niets gedaan om de bondgenoot daadwerkelijk te helpen. De Polen stonden er alleen voor. De Poolse generale staf moest al na enkele uren tot zijn verbijstering concluderen, dat dit geen oorlog uit de militaire handboeken was. Hitler introduceerde een geheel nieuw type oorlogsvoering: de *Blitzkrieg*.

BEELDBANK WO2 | NIOD – FOTOBUREAU HOLLAND

⬅️ **ENGELAND, WIRRAL, CHESHIRE 14 april 1944** Artillerist Jack Grundy van de *441 Battery 128 Field Regiment, 50 Division* komt thuis voor een week verlof. Grundy wordt begroet door zijn vrouw Dorothy en zijn kinderen Randall en Gilda.

WAR OFFICE OFFICIAL PHOTOGRAPHER LT. A.J. TANNER

⬆️ **DUITSLAND 10 mei 1940** Duitse infanteristen staan op het punt aan boord te gaan van een *Junker 52*. Deze foto werd acht dagen later vrijgegeven door het *Oberkommando der Wehrmacht*. Hitler bepaalde het tijdstip van de invasie in Nederland op 3 uur 55 Nederlandse tijd. De *22. Luftlande Infanteriedivision* was belast met de aanval op het regeringscentrum. De eerste taak was het veroveren van de vliegvelden rond Den Haag. Vervolgens moest koningin Wilhelmina gegijzeld worden. Voor het overzetten en operationeel maken van de 10.000 man tellende divisie waren twee dagen uitgetrokken. Het Nederlandse leger sloeg de aanval af. Zeker 250 Duitse vliegtuigen werden door de Nederlandse luchtdoelartillerie neergehaald, verongelukten bij de landing of werden op de grond in brand gestoken.

BEELDBANK WO2 | NIOD – PK-BERICHTER HORSTER

⤴ **BELGIË, ARDENNEN 17 december 1944** Duitse infanteristen passeren een brandend Amerikaans half-track-voertuig. Amerikaanse soldaten troffen ook deze foto aan bij een gesneuvelde Duitse oorlogsfotograaf. Eind 1944 stonden de geallieerde legers aan de Duitse westgrens klaar om Hitler de genadeslag toe te brengen. Onverwacht kwam de Führer met een tegenzet. Hij gaf zijn troepen opdracht door de Ardennen op te rukken om Montgomery's troepen af te snijden van het achterland. Het scenario voorzag vervolgens in de herovering van de voor de geallieerden zo belangrijke havenstad Antwerpen, waarop de Engelsen en wellicht zelfs de Amerikanen zich zouden moeten overgeven. Duitsland kon dan alle krachten inzetten tegen het aanstormende Rode Leger. Begin 1945 drong het tot Hitler door dat zijn wanhoopsoffensief en tevens laatste kans mislukt was.

BEELDBANK WO2 | NIOD – PK-BERICHTER | US ARMY PHOTOGRAPH

⤵ **BUDAPEST 18 januari 1945** Sovjet-troepen strijden in de straten van de Hongaarse hoofdstad. In 1941 had Hongarije de kant van de Duitsers gekozen en de Sovjet-Unie de oorlog verklaard. Toen een Duitse nederlaag in de oorlog onafwendbaar leek, probeerden de

Hongaren begin 1944 een wapenstilstand met Stalin te sluiten. Een woedende Hitler reageerde daarop door in maart van dat jaar Hongarije te bezetten. Op 18 januari 1945 vielen de Sovjet-troepen de Duitsers in Budapest aan. De Wehrmacht verzette zich ook nu weer tot het uiterste. Het Rode Leger moest de stad straat voor straat veroveren. Na een verbeterde strijd gaven de Duitse bezetters zich half februari van dat jaar over.

BEELDBANK WO2 | NIOD

⤴ **DUITSLAND, OOSTFRONT februari 1945** *Feindliche Artillerie belegt den Raum, in dem ss-Panzergradiere zum Gegenstoß antreten, mit ihrer Granaten. In der Deckung, eng zusammengefercht, erwarten sie das Ende des Feuers.* Begin 1945 waren de Duitse troepen in het oosten afgemat en zwaar gedemoraliseerd. De soldaten beseften dat de nederlaag een kwestie van tijd was en dat Russische krijgsgevangenschap onvermijdelijk was. Op 12 januari begon Stalin zijn winteroffensief en manoeuvreerde het Rode Leger zich in een gunstige uitgangspositie voor de aanval op Berlijn. Uit angst voor de Russische legers sloegen meer dan anderhalf miljoen burgers op de vlucht.

BEELDBANK WO2 | NIOD – SS PK-BERICHTER HAGEN

OSLO 15 februari 1942 De Noorse minister-president Vidkun Quisling, gekleed in Duits uniform, inspecteert Noorse ss'ers. Na de Duitse invasie van Noorwegen riep de leider van de *Nasjonal Samling* zichzelf uit tot premier. Toen bleek dat de Noorse bevolking Quisling absoluut niet accepteerde, moest hij na een week reeds aftreden. Op 1 augustus 1942 werd Quisling door de Duitsers alsnog tot regeringsleider benoemd. Het eerste wat hij deed, was het verscherpen van de anti-Joodse maatregelen. Voor verzetsdaden voerde hij de doodstraf in. Na de Duitse capitulatie

werd Quisling gearresteerd, ter dood veroordeeld en gefusilleerd. Zijn naam is een synoniem voor verrader geworden.

BEELDBANK WO2 | NIOD

PARIJS 1942 Franse vrijwilligers, begeleid door een muziekkorps van de *Wehrmacht*, zijn gereed voor vertrek naar het Oostfront. In de zomer van 1941 richtten Marcel Déat en Jacques Doriot, de twee belangrijkste collaborateurs in het bezette deel van Frankrijk, het

'Anti-bolsjewistische Vrijwilligerslegioen' op. Tot hun teleurstelling reageerde Hitler in eerste instantie tamelijk lauw op het initiatief. Hij wilde het laten bij een symbolische bijdrage van de ervvijand aan de veldtocht in het oosten. Al snel waren de Franse vrijwilligers echter meer dan welkom.

BEELDBANK WO2 | NIOD

▲ **PARIJS zomer 1943** Jongeren van de Franse fascistische Parti Populaire Français (PPF) marcheren met

sportkleding onder de arm door de straten van de hoofdstad. In het bezette deel van Frankrijk besliste Jacques Doriot uiteindelijk de tweestrijd met zijn concurrent Marcel Déat in zijn voordeel. Zijn positie was vergelijkbaar met die van Mussert in Nederland. Zoals de NSB-voorman nooit werkelijke macht van Hitler kreeg gegund, mislukte ook de poging van Doriot om de Franse Führer te worden. Gedesillusioneerd meldde de Fransman zich hierop aan als Oostfront-vrijwilliger.

BEELDBANK WO2 | NIOD

EINDHOVEN 19 september 1944

Feestelijk gekleed, met veel rood, wit en blauw, verwelkomt de bevolking van Eindhoven de troepen van het Britse 30e legerkorps van generaal Brian G. Horrocks. Aan het eind van die uitbundige middag deden er plotseling geruchten de ronde over Duitse tanks die in aantocht zouden zijn. Veel feestvierders trokken geschrokken huiswaarts. Het gevaar bleek echter uit de lucht te komen. Aan het begin van de avond wisten 85 Duitse vliegtuigen door de geallieerde luchtverdediging te glippen en de stad te bombarderen. Er waren niet alleen grote verwoestingen, er vielen ook 227 doden.

BEELDBANK WO2 | NIOD

WEERT 22 september 1944 Op de Markt bij café Het Bruine Paard fotografeerde amateurfotograaf Jacques de Haan Engelse soldaten te midden van blije verpleegsters en Weertenaren Kneepkens en Linskens.

BEELDBANK WO2 | GEMEENTEARCHIEF WEERT – COLLECTIE DE HAAN

WEERT 22 september 1944 Eén van de Britse soldaten heeft kennis gemaakt met Gerda en Tiny Breukers. De zusjes dragen een rok in de nationale driekleur. De kleding hebben ze in de voorafgaande dagen gemaakt tijdens het schuilen voor Britse beschietingen op Duitse stellingen.

BEELDBANK WO2 | GEMEENTEARCHIEF WEERT – COLLECTIE DE HAAN

WEERT 22 september 1944 Weert verwelkomt de Britse bevrijders: het 1e Bataljon *The Suffolk Regiment*, dat deel uitmaakte van de 3e Britse Infanteriedivisie. Verpleegsters lopen voorzichtig over de restanten van de Biesterbrug over de Zuid-Willemsvaart die door de Duitsers is opgeblazen om de geallieerde opmars te vertragen. De zusters hebben de bevrijders een muzikale ontvangst bereid.

BEELDBANK WO2 | GEMEENTEARCHIEF WEERT – COLLECTIE DE HAAN

▶ pagina 190-191

ZUID-BEVELAND 28 oktober 1944 Aankomst van een Canadese verkenningsseenheid die bij Hansweert het Kanaal door Zuid-Beveland is overgestoken. De gevechtshandelingen om de vrijmaking van de strategisch belangrijke Scheldemonding duurden niet minder dan 85 dagen en eisten veel mensenlevens. Tijdens de tweede helft van oktober 1944 openden de geallieerden de aanval om Zeeland definitief in handen te krijgen. Canadese en Britse eenheden veroverden Zuid-Beveland. Goes werd op 29 oktober zonder Duitse weerstand bevrijd. Zes dagen eerder had Rijkscommissaris Seyss-Inquart zich nog per schip in de Zeeuwse stad gemeld voor een inspectietocht op Zuid-Beveland.

BEELDBANK WO2 | NIOD – CANADIAN MILITARY PHOTOGRAPH

'SOLDAT IN HOLLAND'

De aanwezigheid van geüniformeerde Duitse soldaten in het straatbeeld maakte de Duitse overheersing zichtbaar voor de Nederlandse bevolking. Tijdens hun vrije uren namen de Duitse soldaten het ervan. Vooral in de eerste oorlogsjaren gedroegen zij zich als ongenode, maar tegelijk enthousiaste toeristen. Thuis waren ze vaak nooit verder gekomen dan hun eigen dorp of stad. In het gemoedelijke Nederland vergaapten zij zich aan de zee, molens, klompen, Amsterdamse grachten of het altijd gezellige Volendam. Het leverde prachtige plaatjes op voor het eigen fotoalbum. Waar

de Duitse militairen ook verschenen, zij trokken altijd de aandacht van kinderen en tot hun genoegen waren er genoeg aardige meisjes die met hen op de foto wilden. De eenvoudige kiekjes van toen, zijn nu interessante historische foto's geworden. Ze laten zien hoe de *Wehrmacht*soldaten hun verblijf in het overwonnen Nederland zelf zagen. De oorlog leek ver weg. Later, overgeplaatst naar één van de fronten waar hevige strijd werd gevoerd, zouden ze met weemoed terugdenken aan de aangename en ontspannen tijd als *Soldat in Holland*.

BEELDBANK WO2 | NIOD

NEDERLAND mobilisatietijd 1939-1940 *De jeugd toont belangstelling voor een verdekt mitrailleurstent, vermeldt het originele bijschrift van het persbureau dat deze foto voor de media beschikbaar stelde. Op 28 augustus 1939, drie dagen voordat de Duitse legers Polen zouden binnenvallen, werd het Nederlandse leger onder de wapenen geroepen. De mobilisatie verliep rustig en ordelijk. De pers besteedde veel aandacht aan de tienduizenden jonge mannen die zich moesten melden. Kranten en tijdschriften publiceerden vooral opgewekte foto's die moesten aantonen dat 'onze jongens' het zo slecht nog niet hadden. Om een eventuele vijand geen informatie te geven over de betrokken stellingen, werd de locatie op de mobilisatiefoto's zorgvuldig achterwege gelaten. Er werd volstaan met de aanduiding *Ergens in Nederland*.*

BEELDBANK WO2 | NIOD – N.V. VEREENIGDE FOTOBUREAUX

COLOFON

HET GROTE 40 45 BOEK

AUTEURS EN SAMENSTELLERS

René Kok en Erik Somers

ONTWERP OMSLAG EN BINNENWERK

Riesenkind, 's-Hertogenbosch

UITGAVE

WBOOKS

In samenwerking met: NIOD Instituut voor Oorlogs-,
Holocaust- en Genocidestudies

Eerste druk: 2011

Tweede druk: 2011

Derde, herziene druk: 2016

ISBN 978 94 925 8171 5

NUR 688

© 2016 WBOOKS | NIOD | René Kok en Erik Somers

www.wbooks.com

www.niod.nl

BEELDBANK WO2

Foto's over de Tweede Wereldoorlog zijn te vinden op www.beeldbankwo2.nl. In deze online database zijn behalve de foto's van het NIOD ook de oorlogsfoto's van dertig andere Nederlandse instellingen bijeengebracht.

Alle rechten voorbehouden. Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op welke wijze dan ook, hetzij elektronisch, mechanisch, door fotokopieën, opnamen of op welke andere manier dan ook, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

De uitgever heeft ernaar gestreefd de rechten met betrekking tot de illustraties volgens de wettelijke bepalingen te regelen. Degenen die desondanks menen zekere rechten te kunnen doen gelden, kunnen zich alsnog tot de uitgever wenden.

Bijschrift omslag:

Bulgarije, maart 1941. Duitse troepen in Bulgarije. Eind 1940 sloot Bulgarije zich aan bij het Drie-mogendheden-pact (Duitsland, Italië en Japan), waardoor het Duitsland werd toegestaan te opereren vanaf Bulgaars grondgebied.

HUGO JAEGER / TIMEFIX / TIME LIFE PICTURES / GETTY IMAGES

HET GROTE 40 45 BOEK

Het grote 40-45 boek bevat een omvangrijke selectie foto's uit de internationaal vermaarde collectie van het NIOD en andere Nederlandse en buitenlandse oorlogsarchieven. Nog altijd komen in archieven en privécollecties onbekende foto's over de Tweede Wereldoorlog boven water. Dit intrigerende boek is het resultaat van uitvoerig historisch beeldonderzoek van de historici Erik Somers en René Kok. De foto's, waaronder vele niet eerder gepubliceerde opnamen, geven een indringend beeld van de Tweede Wereldoorlog in al zijn aspecten.

Verrassend in dit boek is het grote aantal kleurenfoto's. Het zijn immers de zwart-wit beelden van de oorlogsjaren die voortleven in de herinnering en die de beeldvorming van de Tweede Wereldoorlog sterk bepalen. Daarnaast zijn recent ontdekte amateuropnamen van Nederlandse, Duitse en geallieerde kant opgenomen. Deze foto's bieden een directe kijk op terreur, strijd en vervolging, en ook op het alledaagse leven, dat ook in oorlogstijd gewoon doorging.

'De Tweede Wereldoorlog dichterbij dan ooit'
De Volkskrant

'Indrukwekkend, een historisch panorama'
NRC Handelsblad

'Schitterend en monumentaal'
Matthijs van Nieuwkerk - De Wereld Draait Door

Genomineerd voor de Libris Geschiedenisprijs

